

Aken - Vaals, Romaans taaleiland

door

MAURITS GYSSELING
lid der Maatschappij

In het uiteindelijk gegermaniseerde gedeelte van Noord-Gallië onderscheiden zich twee gebieden door lang voortleven van het Romaans : enerzijds een strook ten noorden van de huidige taalgrens, ongeveer van Kortrijk tot Aken, die behoort bij het uitgestrekte tweetalig gebied in Wallonië en Noord-Frankrijk ; anderzijds het eentalig Romaans Moezeldal van Trier tot Koblenz. In eerstgenoemde strook vallen vooral op : de Denderstreek, die zich oostwaarts tot voorbij Asse uitstrekt, de omgeving van Sint-Truiden, en het zuiden van Nederlands-Limburg met de Voerstreek en Aken. In de streek van Aken-Vaals lijken zelfs aan de periode van tweetaligheid enkele eeuwen van Romaanse eentaligheid opgevolgd te zijn. Alleen dit laatste gebied wordt hier nader onderzocht.

Dat Aken-Vaals wel degelijk in de vroegste Middeleeuwen deel heeft uitgemaakt van de uitgestrekte tweetalige zone, blijkt uit de gehuchnaam Harles onder Vaals, uit *Hariliacas*, een van de hybride Germaans-Romaanse namen op *-iacas*, die massaal voorkomen van Zuid-Limburg tot voorbij de Somme. *Hariliacas* is afgeleid van de Germaanse persoonsnaam Harilo, zoals ook Herlies in het arrondissement Rijsel. Andere vertegenwoordigers van deze namenformatie zijn, ten noordwesten en zuidwesten van Vaals, Etenaken onder Wijler, Slenaken, Beutenaken onder Slenaken (1146 *Butenachen*) en Sippenaken.

Het gebied waar het Romaans tijdelijk het Germaans verdrongen heeft, omvat Aken en Laurensberg ten oosten van de Nederlands-Duitse rijksgrens, Vaals en Simpelveld ten westen daarvan. Vóór 1226 overgeleverde Romaanse plaatsnamen aldaar zijn :

onder Aken : Aken zelf (799 *Aquis*, 972 kopie \pm 1191 *Abba*), uit *aquae*, zo genoemd naar de geneeskrachtige bronnen. — Burtscheid (1018 *in Purceto*, 1029 *Porcit*, 1040 *in Porceto*, 1166 *de Burceto*), een Romaans collectief op *-ētum*. — 1215 *Schovemunt*, te vergelijken met Xhovémont onder Luik en met Montécouvé onder Juvigny in het arr. Soissons (1190 *apud Montem Scovatum*). — Kolrum (1215 *platea que dicitur Caelru*), uit *calva rūga* « Kale straat ».

onder Laurensberg : Seffent (896 kopie \pm 1191 *Septem fontes*) «zeven bronnen». — Vetschau (1215 *Vetzou*), denkelijk uit Romaans *fiscavum* «bij een fiscus of koninklijk domein horend». — Schurzelt (896 kopie \pm 1191 *de Cirsoli*), vermoedelijk uit Rom. *ceresiolum*, bij *ceresia* «kers», dus «kersengaard». — Stockheide (1215 *Stockeide*) uit Rom. *stokkēta*, collectief bij *stok* «boomstronk», evenals de vele plaatsnamen Estoquoy, Stocquois in Noord-Frankrijk en Wallonië.

onder Vaals : Vaals zelf (1041 *Vals*, 1059 *Vals*) uit Rom. *valles* «dal» : Vaals ligt inderdaad in het dal van de Selzerbeek. — Lemiers (1208 *Lumirs*, 1216 *Lumires*, 1219 *Lummirs*) uit *Lumaras*, bij de prehistorische waternaam *Lumara* ; hier met Romaanse klankevolutie, in tegenstelling met Lumbres in het arrondissement Sint-Omaars (1118 kopie 1775 *Lumeres*), waar Germaanse klankevolutie optreedt. — Harles (1120 kopie 1157 *Harleis*, 1133 *Harleis*) uit Germaans-Romaans *Hariliacas* «toebehorend aan Harilo» (Germ. persoonsnaam), met Romaanse klankevolutie. — Vijlen (1179 *Vile*, 1224 *Vilen*), vermoedelijk uit *villāna* «bij een villa horend» evenals Velaines in Noord-Frankrijk en Wallonië. — Malensbos (1208 *Malone*), met Romaanse klankevolutie uit *magalunas*, evenals het forêt de Marlagne (8e eeuw, kopie 11e *in saltu magno qui vocatur Maghligno*) bij Namen en het daarnaar genoemde Malonne (935-37 *Maglonia*, 1006 kopie 13e *Malonia*) ; naamgenoten met Germaanse klankontwikkeling zijn Machelen en Mechelen.

onder Simpelveld : Simpelveld zelf (1137 kopie 1157 *Simplevei*, 1155 kopie 13e *Semplovei*) uit Gallo-romeins *Simploviacum* met Romaanse klankevolutie.

Denkelijk Romaans is ook Holset onder Vaals, waarvan evenwel niet zulke oude vormen bekend zijn : *hulisētum*, Romaans collectief bij *hulis* (Frans *houx*) uit Germaans *hulis* «hulst».

Wel komen in het betrokken gebied ook Germaanse plaatsnamen voor, doch het betreft primaire natuurnamen die zeer goed eerst in de post-Romaanse periode kunnen ontstaan zijn. B.v. Lousberg onder Aken (997 *Luovesberc*), Laurensberg (1218 *Berge Sancti Laurentii*), Orsbach onder Laurensberg (1219 *Orlosberge*) en Boholz tussen Laurensberg en Simpelveld.

Ten westen van Vaals ligt de gemeente Wittem, waar van twee gehuchnamen als oudste attestatie een half Romaans klinkende vorm optreedt : Mechelen (1133 *Mechluns*), blijkbaar genoemd naar het aangrenzende Malensbos, doch met Germaanse klankevolutie wat de stam, Romaanse wat suffix en uitgang betreft ; en Eis (1193 *Hanzon*). Ook Nijswelier onder Wittem (1179 *Wilra sancti Dionisii*) is eventueel Romaans, doch de

naam van de aangrenzende gemeente Wijler (1217 *Wilre*) is zeker Gallo-romeins.

Ten zuiden van Vaals is insgelijks Romaanse inslag bemerkbaar. Bekende voorbeelden zijn : Moresnet (1172 *Mormanil*), waarvan het tweede lid Romaans *mansionile* « huisje » is, en Balen (888 kop. ± 1191 *Bailus*, 1133 *Bailues*, 1128 kop. eind 13e *Bale*), evenals Boisleux in het arrondissement Arras (1119 *Bailuis*) vermoedelijk uit Romaans *baculavus* « palissade ».

Ten oosten van Aken lijkt evenwel alles Germaans te zijn. Bv. *Würselen* (870 kop. ± 920 *Wormsalt*, lees *Wormsali*, 1214 *Worsele*) « zele aan de Worm ».

Het aangehaalde Romaans taalgoed kan als volgt gerangschikt worden :

Romaanse woordvoorraad : *valles, septem fontes, aquae, calva rūga, villāna, fiscavum, scopātus mons, ceresiolum* ; afleidingen op *-ētum* : *stokkēta, hulisētum, purcētum*.

Romaanse klankevolutie :

w > *v* : Vijlen.

iaca > *iei* : Harles, Sempelveld.

rūga > *rūa* : Kolrum.

intervocalische *t* > *d* en *ē* > *ei* : Stockeide.

bewaren van Romaanse casusuitgang : Vaals, Lemiers, *Mechluns*. tijdelijk bewaren van Romaanse klemtoon : *Malensbos*, Lemiers, enz.

Een netelig probleem blijft de datering van de uiteindelijke germanisering van Aken-Vaals. Gelet op Harles, Sempelveld, Stockeide en Kolrum, mag deze zeer waarschijnlijk gesteld worden in de 9-10e eeuw : de daarin overgeleverde Romaanse klankevoluties treden immers eerst in de 9e eeuw op ; anderzijds wordt Lousberg reeds vermeld in de 10e eeuw.

De Germaanse klankevolutie van namen als Gemmenich en Sippnaken bewijst, dat de oorspronkelijk tweetalige Voerstreek reeds vroeg eentalig Germaans geworden is en het Romaanse taaleilandje Aken-Vaals van het grote Romaanse taalgebied afgrensdde.